

Josep Clara

DE LA DESAMORTITZACIÓ A LA GUERRA CIVIL

En un espai reduït de temps i de pàgines, haver de parlar d'un període de cent anys de la vida d'una ciutat, entre el segle XIX i el XX, obliga a fer un exercici de síntesi. Em limitaré a assenyalar unes quantes idees fonamentals. Qui vulgui ampliar el tema i precisar-ne detalls concrets pot consultar la bibliografia sobre el tema, la qual és també més extensa de la que podem oferir, a tall d'exemple, al final.

La imatge de Girona, en el primer terç del segle XIX, no era gaire diferent de la que corresponia a la ciutat medieval. Maltractada per la guerra napoleònica i la resistència fins a la mort decretada per Álvarez de Castro, factors que havien incidit negativament en la demografia, s'acostava als 8.000 habitants i ocupava a l'entorn de 7 quilòmetres quadrats. Era un centre comercial i, com a capital de província, destinació de buròcrates de l'incipient Estat espanyol que es construïa sota el patró centralista. Una bona part de l'espai urbà era dominat pels edificis eclesiàstics i els militars.

La ciutat, situada en una cruïlla de camins, exercia també com a cap de bisbat i plaça forta, envoltada de muralles enrunades, migpartida per l'Onyar i distribuïda en carrers estrets i humits. El tradicional calendari religiós i les campanes del rellotge de la catedral, les quals marcaven rítmicament les vint-i-quatre hores de cada dia, guiaven els habitants que hi treballaven o vivien de renda. Com que Girona apareixia en la ruta de França a Barcelona, l'indret esdevenia un lloc a posta per parar-s'hi, a l'hora de menjar, o fer-hi nit.

Fora de l'espai emmurallat hi havia la Devesa, una arbreda a la vora del Ter que existia ja al segle XVI. Es

tractava d'una plantació arbòria que servia de protecció davant les revingudes del riu i que es tallava i replantava per tal d'aprofitar-ne la fusta. Com a lloc de passeig és documentat a final del segle XVIII. Francisco de Zamora, en passar per Girona el 1790, anotà: “Fuimos a ver el paseo arbolado que hay a orillas del río Ter, el cual será en verano bastante concurrido. Fue obra del gobernador Córdoba...”. Durant la dominació napoleònica es va parlar d'instal·lar-hi un jardí botànic, però l'arbreda com l'entnem a hores d'ara va ser plantada més tard. L'enginyer Primitiu Artigas, que va visitar Girona el 1882, afirmava que aleshores els plàtans tenien una edat, més o menys, de trenta anys. Efectivament, la Devesa –en el sentit modern– arrenca de projectes de 1862, signats per Martí Sureda.

D'altra banda, al límit oriental, on es depengen els darrers contraforts de les Gavarres, romanien les ruïnes de les fortificacions que completaven la plaça forta: Montjuïc, el Calvari, Caputxins, etc. I, encara, per la banda nord, més enllà de Pedret, separat del terme de Girona per una faixa del corresponent a Sant Daniel, hi havia el barri del Pont Major amb una església edificada al segle XVI.

En la història de la ciutat es repetiren dues constants que tenien efectes destructius: les guerres i els aiguats. Va haver-hi encara un setge el 1843 i un bloqueig arran de la darrera guerra carlina, el 1874. Els aiguats foren més sovintejats: més d'una vintena entre 1836 i 1932. L'any 1843 coincidiren ambdues adversitats. De tota manera, el curs de l'Onyar, principal responsable de les desgràcies, seguí al lloc habitual, ja que el projecte de desviar-lo i treure'l del mig de la ciutat només va ser una il·lusió momentània.

L'Onyar fou, a més a més, durant anys, la gran claveguera de la ciutat. Els literats del primer terç del segle XX parlaren de "Girona, la morta", però la imatge anava més enllà del mite literari. En una guia de 1906, Ignasi Fius va escriure, referint-se al riu, que "como a él van a parar las cloacas y la sección de higiene deja mucho que desear, es hoy Gerona llamada por algunos, ciudad de la muerte, cuando por su clima y producción merece llamarse ciudad de la vida".

La desamortització

Girona era una ciutat de convents i esglésies. Les lleis de supressió de comunitats religioses de l'etapa de Mendizábal (1836) van afectar nou convents masculins. Dels edificis monàstics, se n'aprofità l'Estat per als serveis de l'administració, però dos foren enderrocats i serviren per esponjar l'espai urbà o dedicar-lo a altres usos.

Sant Pere de Galligants (benedictins): Museu de la Comissió de Monuments

Sant Domènec o de l'Anunciació (dominics): exèrcit

Sant Antoni (caputxins): institut de segon ensenyament

Ntra. Sra. del Carme (carmelites calçats): Intendència, Govern Civil, Diputació

Sant Josep (carmelites descalços): Hisenda

Ntra. Sra. de la Mercè (mercedaris): caserna, fàbrica, hospital militar

Sant Agustí: enderrocats

Sant Francesc d'Assís (franciscans): enderrocat
Sant Francesc de Paula o de Santa Magdalena (mínims): exèrcit

La ciutat va viure, molts anys, de la renda dels edificis religiosos desafectats i conservà una imatge del passat. Josep Saurí ho denunciava el 1881:

“ora visitemos el Hospital militar; ora tengamos que acudir a las oficinas del Gobierno militar; ora pasemos a reconocer los cuarteles, lo mismo de Infantería, Caballería y Artillería; siempre tengamos que tropezar con los místicos edificios de antiguos conventos. Y no vayamos a recorrer oficinas públicas de carácter civil o administrativo, porque en todas partes tendremos que experimentar la emoción que causa la entrada en una casa de retiro y de institución religiosa. Hasta la Excma. Diputación provincial con cierto menoscabo propio, y de la importancia de la provincia que representa, tiene que ocupar, como prestado de favor, un local apenas servible para alojar con algún desahogo sus propias dependencias, y aun así unidas en mutuo consorcio con las del Gobierno civil que también cobija igual convento.

Dentro de un convento se halla instalado el Tribunal de partido de una manera mezquina y miserable, y en amalgama con las oficinas del Tesoro, Telégrafo y Rentas estancas, y a otro convento se halla también relegada la Iltre. Junta Universitaria; como así también la cárcel de partido. Por manera que sólo falta que las

dependencias municipales estuvieran metidas dentro un convento, para completar el cuadro y poner a toda evidencia que, con respecto a edificios públicos, en Girona vivimos todavía en el siglo XVI. Tal es el efecto que nos causa al tener que recorrer aquellos místicos edificios de la época monacal”.

L'enderrocament del convent de Sant Francesc d'Assís va servir perquè s'hi obrís un carrer que connectà el pont de Sant Francesc sobre l'Onyar amb una nova porta d'entrada o sortida de la ciutat, la d'Álvarez. Aquesta via esdevingué carretera general del regne, necessària per anar de Madrid a la Jonquera. El carrer nou fou batejat pomposament amb el nom de carrer del Progrés, però mantingué les dimensions d'estretor de les vies de la Girona vella, fet que il·lustra de com els gestors i constructors de la ciutat entenien el progrés. El complement natural del carrer va ser el pont de Pedra o d'Isabel II, massís, iniciat el 1850 i inaugurat el 1856. En terrenys del mateix convent aparegué també la plaça del Gra o de Sant Francesc.

Amb la demolició del convent de Sant Agustí es va guanyar un espai públic i urbà més interessant. La plaça porticada que hi projectà Martí Sureda, vers el 1855, parla d'una idea més ambiciosa que la construcció del carrer del Progrés. El pont de la Princesa, ideat per Víctor Martí i construït el 1852, que va substituir un pont antic destruït per una revinguda de l'Onyar, va servir per revitalitzar l'indret i mantenir la comunicació del barri vell amb el del Mercadal mentre duraven les obres del pont de Pedra. Si el nom del pont de la Princesa no va resistir el bateig popular

de Sant Agustí, que s'ha conservat fins als nostres dies, la denominació de la plaça va ser retolada el 1856 amb el nom de la Princesa i el 1868 amb el de la Independència.

Industrialització

El creixement industrial de tipus modern va ser limitat pel marc físic i social de la població. Pascual Madoz va advertir que “una de las principales causas por las cuales esta ciudad no ha hecho iguales progresos que otras del Principado, debe atribuirse a la influencia de doctrinas y espíritu de antiguas épocas, que dominando las ideas de sus habitantes, les impedía su desarrollo intelectual; así es que a pesar de su favorable posición sobre la carretera de Barcelona a Francia, de sus abundantes aguas y de hallarse rodeada además por una multitud de poblaciones, algunas de importancia, ningún establecimiento industrial existía dentro de sus muros, a excepción de los oficios y artes mecánicas indispensables en toda población algo numerosa”.

Les circumstàncies començaren a canviar arran de la desamortització de Mendizábal, perquè el domini eclesiàstic va perdre pes i la desaparició d'un convent oferí sòl apropiat al sector del Mercadal, on també la séquia Monar, que passava pel mateix indret, pogué ser aprofitada, fins a l'extrem, per les indústries, com a força hidràulica.

El sector capdavanter fou constituït per la indústria paperera, impulsada per dues societats anònimes, una de les quals aparegué al Mercadal: la de l'empresa Oliva Flores i

Cia (1842), continuada l'any següent per La Gerundense, que va ser la primera fàbrica de paper continu a Catalunya i la segona de l'Estat espanyol. L'altra, La Aurora, constituïda el 1845, hagué de situar-se a Pedret i beneficiar-se de l'aigua derivada de l'Onyar.

En el camp de la foneria de ferro i la construcció de màquines s'ha de parlar de la foneria Planas, Junoy i Cia, nascuda el 1857, que s'especialitzà en la fabricació de turbines i, més endavant, de material elèctric, i era –així mateix– localitzada al Mercadal.

La indústria tèxtil, a part de la fàbrica de Joan Planas, iniciada el 1823 al carrer de Sant Francesc, va veure el naixement d'una nova firma en terreny de l'exconvent de Sant Francesc d'Assís, al carrer del Progrés, inaugurada el 1844 per Pau Bosch i administrada per Josep O. Barrau.

L'any 1860, els responsables de les quatre fàbriques importants del Mercadal –les de filats de Joan Planas i de Bosch, la foneria Planas i La Gerundense– es posaren d'acord per instal·lar un gasòmetre comú per il·luminar-les. I ben aviat es constituïren en societat per tenir cura de subministrar el gas a tota la ciutat i enllumenar-ne els carrers a partir del capvespre. Pel que fa a l'enllumenat elèctric, Girona va ser una de les poblacions pioneres de Catalunya, ja que en el període 1883-1886 va poder aprofitar els avenços industrials de l'antiga foneria Planas en el camp de l'electrificació.

Més endavant, el 1890, el barri del Mercadal va acollir una altra de les fàbriques emblemàtiques de Girona: la fundada per l'italià Cristòfol Grober.

El ferrocarril

El ferrocarril, que va sorgir com a resposta a les noves exigències de la societat industrial, revolucionà el transport terrestre. Amb ell, Girona s'apropà a Barcelona i a França, i també hi acostà la gent i la producció de les comarques veïnes. El tren arribà a Girona el 1862, per la via ampla, quan s'inaugurà el tram que connectava amb Maçanet-Maçanes i Barcelona, catorze anys després que s'obrís el primer ferrocarril a Catalunya i a la península Ibèrica. El tram fins a Figueres hagué d'esperar fins al 1877, ja que les obres van aturar-se per culpa de la crisi de 1866.

Les línies de via estreta aparegueren cap a final de segle: el 1892 (Sant Feliu de Guíxols) i el 1898 (Olot). La del tren de Palamós va ser més tardana (1921) i s'amplià, després, amb un brancal que, a partir del Pont Major, duia a Banyoles (1928).

La traça d'aquestes línies va comportar un canvi en el paisatge a l'hora d'adaptar el medi natural a les conveniències de la comunicació. Les platges de vies, els dipòsit de locomotores, els senyals de circulació i els pals del telègraf van ser imprescindibles dintre de l'espai ferroviari. Les estacions, els passos a nivell, els passos inferiors i també els ponts foren nous ingredients que repercutiren en la configuració urbana, a manera de barrera o límit.

El tren gros o de França va ser el que aportà més elements al paisatge cultural. Al llarg de 2,5 km de recorregut –a part del terraplè que separà Girona de la Devesa– hi apareixien quatre passos a nivell: al camí veïnal de Santa Coloma (PK 204,395), al camí de Santa Eugènia

(PK 205,256), a la carretera de Girona a la Cellera (PK 205,846) i a la ronda de Ferran Puig, camí de la Devesa (PK 206,034). Hi havia passos inferiors al carrer de Figuerola, al de Ramon Folc i a Pedret. A més, es construïren ponts de ferro sobre la séquia Monar, els passos inferiors dels carrers de Figuerola i de Ramon Folc, i el riu Onyar. La casa Gustave Eiffel, de París, hi deixà l'empremta.

La línia de Sant Feliu va assenyalar dos passos a nivell: a la carretera de Madrid a França (PK 0,517) i al camí de Palau-sacosta (PK 1,009). La d'Olot en tenia un, sobre el camí de Santa Eugènia (PK 0,450), i a més necessitava un viaducte al costat del vell pont del Dimoni per travessar el Güell, al límit amb el terme municipal de Santa Eugènia.

El tren de Palamós-Banyoles no tenia un espai propi per a la circulació dels combois, ja que la via ocupava una part de la carretera, i fins i tot, al Pont Major, recorria, pel mig, el pont de l'Aigua, la qual cosa feia cada vegada més difícil la convivència de carros, automòbils i ferrocarril.

Les muralles

Les muralles conformaven un límit territorial i alhora mental. Muralla és sinònim de barrera, de tancament. L'etnòleg Élie Reclus, que va passar per la ciutat el 1868, va anotar: “A hores d'ara Girona és una de les poblacions més endarrerides de Catalunya. Les muralles que l'envolten en limiten l'horitzó intel·lectual”.

Conscient d'això, la Junta Revolucionària, constituïda aquell mateix any, va decidir l'enderroc de diversos panys

de muralla i espais ocupats per construccions militars, però topà amb la negativa del Ministeri de la Guerra.

La darrera guerra carlina va fer créixer les defenses exteriors, amb la torre d'Alfons XII, bastida el 1874. Girona va continuar com a plaça de guerra el 1875 i va haver d'esperar força més anys que Barcelona per aconseguir el permís per a l'enderrocament. Després de moltes iniciatives i peticions fallides per fer-les caure, el 1895 van començar a ser derruïts els primers trossos de les muralles de la part baixa de la ciutat. Evidentment, el recinte no era ja útil en cas de guerra i per això es va planificar una defensa del territori a distància amb una colla de fortificacions exteriors, entre les quals es va construir la de Sant Julià de Ramis.

La caiguda de les muralles fou un espectacle que causà sensació. La premsa local ho celebrà amb frases contundents i triomfals. Així s'expressava *El Correo de Gerona*, un diari de la tarda, d'avisos i notícies, el 21 d'octubre:

“La demoledora piqueta he empezado hoy su obra de destrucción, derribando esos vetustos muros que nos aprisionaban, impidiendo el desarrollo de nuestra vida mercantil y comercial [...] Hoy, para nosotros, es día de sentir; la pluma se nos embota en el papel. No acertamos a decir otra cosa: ¡Al fin vencimos! Las murallas caen ya al golpe de la piqueta. ¡Abajo las murallas! ¡Viva Gerona!”

El diari *La Vanguardia* va enviar a Girona un dibuixant, Pellicer Monseny, perquè captés el moment històric de fer uns esvorancs a la muralla de Figuerola i el portal d'Álva-

rez. No obstant això, l'enderrocament de la línia defensiva del Mercadal –reforçada per mitjà de cinc baluards– va ser una obra lenta i plena de contratemps i discussions, perquè l'Estat no autoritzà la demolició completa del recinte defensiu. Calgué fer-ho amb comptagotes i esperar fins a la II República, amb la visita de Manuel Azaña, el 1931, per posar punt final a l'operació amb la cessió dels baluards que restaven dempeus: els del Governador, Santa Clara i Sant Francesc.

Menys problemàtica va ser la demolició dels murs paral·lels al llit de l'Onyar. Entre els anys 1901 i 1903 van ser enderrocats els portals de l'Àngel i d'en Vila i el tros murat que anava fins al pont de Pedra. I el 1905 ho foren els murs, la caserna i el cos de guàrdia del portal de la Barca.

L'eixample

Durant el segle XIX, la ciutat ja havia saltat, de manera tímida, el recinte murat. A la vora dels camins naturals de sortida de Girona, a Pedret, al carrers del Carme, la Rutlla, Lorenzana, la Ronda, també a la plaça del Marquès de Camps i prop de les estacions del ferrocarril de França i de Sant Feliu de Guíxols, hi havia aparegut un nombre relativament petit d'edificacions arrenclerades.

L'eixample natural, a partir de l'enderrocament de la muralla del Mercadal, va prendre com a base l'espai situat entre els murs derruïts i la nova barrera que representaven les vies ferroviàries i el riu Güell. L'arquitecte Eugeni

Campllonch, autor d'un projecte premiat el 1897 i aprovat el 1909, que ha estat molt criticat, va ser el qui inspirà les línies mestres de l'ordenament urbà de la ciutat moderna. Se li ha retret la manca de previsió de futur, la connexió defectuosa amb la ciutat existent, no calcular tampoc la relació amb els municipis veïns... i un disseny irregular, malgrat que s'estengués sobre una topografia gairebé plana.

El pla preveia dues zones separades per la plaça del Marquès de Camps. L'una era l'eixample de Figuerola i l'altra, el de la Mercè, que reproduïa un topònim aliè a la zona (el baluard de la Mercè, plaçat a la dreta de l'Onyar). L'element més emblemàtic del projecte va ser el traçat de la Gran Via de Jaume I, una avinguda que ja no tenia res a veure amb l'amplària del carrer del Progrés i que resseguia el traçat de la muralla des de la porta de Figuerola fins al baluard de Sant Francesc, on el 1909 s'alçà el monument del Lleó.

L'eixample va sorgir, doncs, a mesura que queien les muralles. Al sector de Figuerola,

el 1908, es van poder enderrocar els baluards de Figuerola i de la Santa Creu a base d'una permuta amb la propietat de les Àligues, i hom pogué aixecar el grup escolar que dugué el nom de Joan Bruguera, edifici inaugurat el 1911. En aquest mateix sector de la Gran Via mereix ser remarcada l'aparició, el 1913, de l'edifici de l'Athenea, emblema del Noucentisme, ideat per Rafael Masó, i més endavant l'edifici de Correus i Telègrafs, construït entre 1916 i 1922.

Si a la plaça del Marquès de Camps, la construcció de l'edifici del Banc d'Espanya (1901) hipotecà una part del

terreny i condicionà el disseny de l'espai en forma triangular, a la perifèria del pla, la burgesia que havia acudit a Rafael Masó per ressaltar el seu poder econòmic bastia dos edificis emblemàtics a la carretera de Santa Eugènia: la farinera i la casa d'Alfons Teixidor amb l'edifici de la Punxa, datats entre 1910 i 1922. Josep Ensesa, per la seva banda, feia el mateix amb la casa de la carretera de Barcelona (1913-1915).

La part corresponent a l'eixample de la Mercè va estar aturada força temps. És veritat que, l'octubre de 1912, l'Ajuntament inaugurà un edifici per a mercat del bestiar al sud del baluard de Sant Francesc. Aquesta construcció va haver de ser cedida als militars, el 1917, per a caserna d'artilleria, després d'aixecar-hi un pis superior. Així mateix, a l'altra banda del riu, el juny de 1922, es va inaugurar el camp de futbol que més endavant es va dir de Vista Alegre.

L'any 1924, un acord de l'Ajuntament amb Josep Ensesa, propietari de terrenys, va servir per desenvolupar les actuacions –ara sí– a l'eixample de la Mercè, per bé que calgué introduir modificacions al traçat inicial i estendre l'ordenació a l'altra banda de les vies del tren de Sant Feliu. La casa editorial Dalmau Carles-Pla va plaçar-se al carrer de Joan Maragall (1925-1929) i, entre els carrers del Migdia i d'Antic Roca, s'aixecà la central elèctrica de Berenguer (1922-1924), que fou ampliada el 1935. El grup escolar Ramon Turró (col·legi Verd) va ser inaugurat el 1933. Tallers i fàbriques foren envoltats de cases altes i altres de planta baixa, habitades per gent modesta, la qual cosa donava un to heterogeni al conjunt. De tota manera, la cessió de terrenys al Ministeri de la Guerra, per a la

construcció de les casernes, impedí la materialització de les illes previstes.

Revaloració del barri vell

Gràcies a la poca empenta de l'Estat i a les limitacions de les classes dirigents locals, Girona era una ciutat única a Catalunya que va conservar el barri vell, el nucli històric conformat per les construccions monumentals, les esglésies i la silueta dels seus campanars, els jardins i els convents, les restes ruïnoses de les fortificacions, i encara per una trama de carrers costeruts i estrets, casals distingits i altres de més modestos, voltes i galeries sobre l'Onyar. Però també les cases insalubres i obscures dels barris de la Barca, Sant Pere de Galligants i la Mercè.

Era una ciutat que semblava immòbil i que va ser objecte de la mitificació decadentista com a "Girona, la morta". El patrimoni únic i admirable donava un segell singular a la ciutat, reflectit en totes les descripcions –plenes d'emoció– que ens han deixat els escriptors forasters i també els pintors impressionistes. El 1911, però, Santiago Rusiñol, que no era un simple passavolant i que criticà les formes de l'eixample incipient, va fer uns advertiments molt sensats que podien servir per a temps posteriors als seus: "Avui que tot va de pressa, ves-hi aviat, oh viatger! que si Girona es tornés rica, i, a més de rica volgués progressar..., amb tres o quatre anys d'*adelanto* ja no hi trobaries Girona [...] Girona ha resistit molts setges, però el del mal gust és terrible; perquè abans sitiaven amb bales

i avui sitien amb diners, i el diner, manejat per tontos, fa més estragos que les bales”.

Si al segle XIX Girona havia estat comparada amb Jerusalem i amb Venècia, durant els primers decennis del segle XX es parlà de Toledo, una de les grans ciutats castellanes. La Toledo catalana, com titulava el número extraordinari de Fires que li dedicà *El Día Gráfico*, l'any 1933. Això, de tota manera, era solament un recurs propagandístic per referir-se a una ciutat que hagué de lluitar per assolir la modernitat, condicionada per la presència de les pedres mil·lenàries o centenàries, pel pes extraordinari del passat, però també per esquivar el mal gust, com el de l'ajuntament de la dictadura de Primo de Rivera, que volia bastir un edifici per a mercat damunt el llit de l'Onyar, ideat per Joaquim Maggioni, que finalment no passà del projecte i les discussions pujades de to.

La consciència de la necessitat de preservar edificis i construccions genuïnes –a part de les grans obres religioses– va fer que el Tresor Artístic Nacional incorporés al catàleg la casa Fontcoberta o palau dels Agullana (1918), el palau de Caramany (1919), l'església de Sant Nicolau (1919), la Fontana d'Or (1921), els Banys Àrabs (1931) i les restes del convent de Sant Francesc d'Assís (1931).

Des de l'Ajuntament, les reformes proposades per Ricard Giralt, el gran arquitecte municipal que va saber entendre Girona i treballà per tal de millorar la imatge del conjunt urbà, van afectar la ciutat nova (plaça de Correus, la del Carril, la del Marquès de Camps), però també la de sempre: fou remarcable la urbanització de la pujada de Sant Feliu, l'ordenació de les vores del riu Onyar i la pla-

ça dels Lledoners. Ricard Giralt ho tenia clar a l'hora de planificar: “Hi ha una cosa que cal conservar de la ciutat i que perdura a través del temps, i és l'esperit de la ciutat. Que Girona s'assembli a si mateixa, aquesta és la meva aspiració”.

Obra també de Ricard Giralt fou el grup escolar dedicat a Ignasi Iglésias, a la muntanya de Montjuïc i destinat als infants de Pedret, el qual per les seves línies racionalistes va esdevenir un símbol de la Girona republicana. Amb aquest edifici, així mateix, la ciutat va connectar amb els requisits i les exigències de la pedagogia més moderna pel que fa als equipaments escolars. Giralt projectà encara un altre edifici escolar (una petita ciutat escolar), més ambiciós, a les Pedreres, a nom de Prat de la Riba, el qual no va poder anar gaire més enllà de la primera pedra, col·locada el juliol de 1938.

La delimitació del recinte arqueològic més antic va dur a Girona Josep de C. Serra i Ràfols a fer-hi estudis que assenyalaren la distribució de la muralla romana. Ell, juntament amb Rafael Masó i Carles Rahola, fou un dels que abonà la idea d'un passeig arqueològic que resseguís les muralles. En un article de diari, el 1930, apuntava que un dels racons més poètics i més bells de Girona, llavors difícils de visitar, podria esdevenir un passeig incomparable del qual podria enorgullir-se la ciutat. Es referia al que resseguint “la magnífica muralla gòtica que, dominant la vall meravellosa de Sant Daniel, clou la ciutat per dessota de la massa ingent de la catedral, des de la torre Gironella en la seva part més alta a la torre Cornèlia, part avall del claustre de la Seu”. I prosseguia: “Avui dia, fer pel peu de la

muralla aquest camí bellíssim, que no té gaire més de 200 metres de llarg, és, per paradoxa, una difícil i poc agradable excursió. Els ulls no poden esplaiar-se en la vista de la vall ni en la contemplació dels carreus venerables, perquè cal pensar abans que res a obrir-se pas entre les bardisses punxadores i evitar els detritus acumulats per la incúria d'uns pocs aprofitant un indret que per bell que sigui no trepitja ningú en tot l'any”.

La proposta municipal per impulsar, institucionalment, l'obra rehabilitadora va arribar, poc després, el 1934, però malauradament calgué esperar trenta anys per veure com es realitzava seguint un patró, planificat a Madrid, que hi ha deixat detalls estranys, com ara la plaça dels Jurats, la font i la restauració discutible del campanar de Sant Pere de Galligants, i a hores d'ara, d'altra banda, una vegetació massa abundant que dificulta la visió panoràmica de Montjuïc i la vall.

Necessitat de més espai

Entre els anys 1857 i 1900, la ciutat va augmentar el nombre d'habitants de manera gairebé intangible, ja que va passar de 14.615 a 15.787. Dins el conjunt de Catalunya, el 1900, en la cursa demogràfica de les ciutats, Girona ocupava el lloc dotzè. L'evolució posterior, sense les restriccions derivades de les muralles, va ser relativament més perceptible, però poc espectacular en els primers vint anys.

1910 17.045
1920 17.691
1930 21.845
1936 24.080

El 1936 havia baixat al tretzè lloc en el rànquing de les poblacions catalanes. L'espai del municipi era, evidentment, el mateix de sempre. I, per bé que Girona va atreure població obrera que hi trobava treball en indústries i ocupacions diverses, la manca d'espai edificable, la inexistència de pisos a l'abast de les classes populars, beneficiava el creixement dels municipis veïns, on també havien hagut de cercar sòl les noves indústries. D'això es dolia l'Ajuntament de 1937:

“Girona té un terme municipal reduïdíssim, gairebé totalment edificat, i amb totes les anormalitats que pot presentar un terme municipal. La petitesa del seu terme impideix [sic] que Girona pugui atendre totes les necessitats dels ciutadans: bastarà dir que els gironins no poden ésser enterrats en terra gironina, puix que els cementiris, el General i el de Pont Major, són en terme de Vall de Gallegans. El cas urbà, en bon nombre d'indrets, no presenta solució de continuïtat amb els dels pobles veïns: pot veure fs com les cases de Girona són soldades a les de Pla de Ter [Santa Eugènia de Ter], Palau Sacosta, Vall de Gallegans [Sant Daniel] i Campdurà”.

Les annexions proposades i demanades als anys trenta per unificar l'àrea urbana, però, no arribaren a ser una re-

alitat fins al 1963, ja que la resistència dels territoris veïns —que no volien ser engolits en un espai més ampli que els despersonalitzaria— retardà l'operació.

Per acabar

La construcció d'una ciutat és un producte col·lectiu. La Girona del temps tractat en aquestes línies va ser filla d'un conjunt de mesures preses de manera conscient o inconscient pels nostres avantpassats que tenien poder a l'hora de decidir. L'urbanisme reflecteix les limitacions, les contradiccions d'una societat concreta, les estructures de poder que fan, desfan o deixen fer. En cada actuació urbanística o temptativa de racionalitzar l'ús del sòl no s'ha d'oblidar la força dels interessos particulars, capaços de pressionar i condicionar les resolucions de les corporacions públiques en benefici propi i immediat. En el nostre cas, una burgesia, moltes vegades, guiada per un horitzó de volada curta i socialment conservadora.

La ciutat de Girona, a començament del segle XIX, va protagonitzar un episodi de resistència a la invasió francesa i hi va perdre vides i hisendes, i hipotecà el futur. La recompensa per part de l'Estat, de l'administració central, en canvi, fou molt ingrata, ja que no va anar més enllà de les promeses. El monument als defensors de Girona, situat al bell mig de la plaça de la Independència, hagué de costejar-lo un particular.

La desamortització de Mendizábal va restar poder a l'església catòlica amb la supressió de nou convents mas-

culins, però el pes terrenal de l'estament eclesiàstic no decaigué. Durant el sexenni democràtic (1868-1874), els internacionalistes pintaren Girona com una ciutat feudal i sacerdotal, i un republicà que tenia el sentit de l'humor va escriure:

Para melones, Valencia.

Para pepinillos, Soria.

Para calabazas, Tuy.

Y para curas, Gerona.

No havien arribat encara els germans maristes, ni els de La Salle, ni els missioners del Cor de Maria, ni les germanes de Sant Josep, ni les adoratrius, ni les germanetes dels pobres, ni les monges de les congregacions dedicades a l'ensenyament, etc. Tampoc no s'havia aixecat l'església neogòtica del Sagrat Cor (inaugurada el 1901), la qual va ser confiada als jesuïtes. Per tot plegat no ens ha de sorprendre que, en la torrentada de l'any 1936, els comunistes del POUM retratessin una "urbs enfosquida per la xarxa paorosa dels trenta convents; seu del fanatisme; ciutat de pedra per dins i per fora, de cos i ànima; sucursal del Vaticà; castigada per la boirina obscurantista del passat", unes característiques que, segons ells, calia superar si no volia ser la cua de la revolució socialista.

Les muralles que delimitaren l'espai urbà de la ciutat des de l'època medieval fins a 1900, realment foren un dogal. El progrés a partir d'aleshores va ser més perceptible, però dins d'una limitació. Rahola, l'any 1929, reconeixia que la vida industrial de Girona no era gaire intensa, però

destacà –en canvi– la importància dels comerciants i botiguers. “Hi ha, sobretot a la part moderna –va escriure–, alguns establiments magnífics. Hom remarca un noble esperit d’emulació per servir bé i ràpidament al comprador. La majoria dels comerciants ja no tenen els gèneres, com en altres dies, amagats en vells arcons. I no esperen pas el client des de darrera del taulell, sinó que l’atrauen i el captiven exposant les mercaderies en els aparadors, amb encertades combinacions i sense plànyer-hi la llum”.

La planificació de l’eixample va partir de la volada curta i fou una oportunitat perduda. Tanmateix, la Girona nova –d’unes dimensions mitjanes en el conjunt de Catalunya– volia superar l’aïllament i el caciquisme secular, i per això va comptar amb elements que enllaçaren amb els corrents animadors de la vida moderna: els que predicaven l’alliberament individual i col·lectiu del país per la via democràtica, l’obra ben feta, racional i equilibrada que la Guerra Civil escapçà en pocs mesos.

Bibliografia

- ARTIGAS, Primitivo, *Memoria relativa a la excursión verificada por los alumnos del tercer año de la Escuela Especial de Ingenieros de Montes a los montes públicos, dunas y alcornoques de la provincia de Gerona durante el verano de 1882*, Madrid, Imprenta de Moreno y Rojas, 1885.
- BOSCH I ARAGÓ, Francesc Xavier, *Els ponts de ferro de Girona*, Girona, Col·legi Oficial d’Aparelladors i Arquitectes Tècnics, 1986.

- CLARA, Josep, *Excursions abans de l'excursionisme. Quatre recorreguts per terres gironines a mitjan segle XIX d'Heras de Puig, Fénech, Reclus i Justo*. Edició crítica i estudi introductor de..., Girona, Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines, 2003.
- FABRE, Jaume, *Girona entre 4 rius*, Girona, Ajuntament, 1986.
- FIUS, Ignacio, *Guía ilustrada del turista en Gerona*, Girona, Imprenta y Librería de Paciano Torres, 1906, 2a ed.
- FRAGUELL, Rosa Maria, i Joan VICENTE, "L'eixample de Girona i l'urbanisme de la segona meitat del segle XIX", dins *Estudi General*, 13 (1993), p. 247-257.
- FUSES, Josep; Jaume FÀBREGA, Fina PARÉS, Ramon M. CASTELLS, Llorenç PANELLA i Ernest REDONDO, *Guia d'arquitectura de Girona*, Barcelona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Girona-la Gaia Ciència, 1980.
- GIRBAL, Enrique Claudio, *Guía-cicerone de la Inmortal Gerona*, Girona, Establecimiento tipográfico de Gerardo Cumané y Fabrellas, 1866.
- GRAHIT Y PAPELL, Emilio, *Memorias de un ex-alcalde gerundense*. Introducció i edició de Joaquim NADAL i FARRERAS, Girona, Institut d'Estudis Gironins, 2003.
- MADOZ, Pascual, "Gerona", dins *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, 1847, vol. VIII.
- MARTÍ, Víctor, "Puente de la Princesa sobre el río Oñar en la ciudad de Gerona", dins *Revista de Obras Públicas*, 16 (1853), p. 208-210.
- MONSALVATGE, Xavier, i Joaquim PLA, *Terra de gestes i de beutat. Girona*, Girona, 1917.
- PUIGBERT, Joan, *La Girona de la Restauració*, Girona, Diputació i Ajuntament, 1995.

- R. Giralt Casadesús, Girona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya. Girona, 1982.
- RAHOLA, Carles, *La ciutat de Girona*, Barcelona, Barcino, 1929, 2 vol.
- Rusiñol, Santiago, "Girona de pedra", *Almanac de L'Esquella de la Torratxa per a 1912*, Barcelona, 1911, p. 30-32.
- SAURÍ MASÓ, José, "La urbanización de Gerona", *Boletín de la Sociedad Económica de Amigos del País* (1881), p. 137-144, 171-192, i (1882), p. 197-201.
- TARRÚS, Joan, i Narcís COMADIRA, *Rafael Masó. Arquitecte noucentista*, Barcelona, Col·legi d'Arquitectes de Catalunya, 1996.
- Tres mesos de govern municipal*, Girona, Gràfiques Darius Rahola, 1937.